

Д.В. Каравайко *

ДО ВИТОКІВ ВИВЧЕННЯ ЮХНІВСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

У статті йдеться мова про початковий етап вивчення старожитностей раннього залізного віку басейну Десни, а саме — юхнівської культури, пам'ятки якої не в останню чергу стали відомі науковцям завдяки місцевим легендам та переказам. Перші розкопки проведені Д.Я. Самоквасовим на городищі у с. Юхнове (зараз Новгород-Сіверський р-н Чернігівської обл.). Масштабні розвідки в Середньому Подесенні здійснив С.А. Гатицук у 1907 р. Результати його робіт викликають значний інтерес і є невід'ємною частиною історії археологічної науки.

Ключові слова: юхнівська культура, с. Юхнове, легенди та перекази, Д.Я. Самоквасов, С.А. Гатицук.

Городища і кургани як пам'ятки, що добре помітні на місцевості, здавна привертати увагу не тільки професійних археологів, а й любителів старовини, простих людей. З цими археологічними об'єктами пов'язано безліч легенд, повір'їв, а часом і абсурдних історій. Всі вони збереглися в пам'яті народу і дійшли до наших днів з глибин середньовіччя. Для кожного регіону характерна своя легенда, хоча однакові можуть існувати й у віддалених один від одного районах. Це і оповіді про заритий паном скарб у рові або валі городища, і про затонулу золоту карету (кільце) Катерини Великої, і багато інших. Доволі показовим у цьому випадку є спостереження С.А. Гатицука стосовно скарбів: «... *помимо той костости, которая много лет лежит в сознании крестьян, что каждое какое-либо выделяющееся наружностью место обязательно имеет в себе «клад» долженствовавший, по их убеждениям, принадлежит им, как наследникам своих предков...*» (НА ИИМК РАН, ф. 1, оп. 10, 1907, д. 41, л. 40).

Не менш популярною є розповідь місцевих жителів про події часів шведської війни.

Так, на їхню думку, саме цим періодом слід датувати оборонні споруди низки городищ Новгород-Сіверського р-ну. На лівому березі Десни, неподалік від городища Собічі (Шосткинський р-н, Сумської обл.) є урочище «Петровські редути», де нібито розташовувався табір військ Петра I. На місце ж дислокації шведів «претендують» відразу кілька укріплень правого берега. Жителі с. Дегтярівка запевняють, що війська стояли на городищі біля північно-східної околиці села. При цьому за переказами, шведські солдати проходили парадним маршем навколо городища по широкому майданчику ескарпу. Не так давно на краю мису був встановлений пам'ятний знак Івану Мазепі та Карлу XII «З нагоди історичної зустрічі та військово-політичних перемовин видатних державних діячів України і Швеції 30 жовтня 1708 р.». Зі шведськими похованнями асоціюються кургани на краю городища Киселівка II, як, втім, і багато інших могильних насипів цього регіону.

Аналогічних історій досить багато і вони могли б стати темою окремого дослідження. Подібні розповіді природно є вигаданими, принаймні щодо самого місця тієї чи іншої події. Археологічні свідчення вкрай мізерні або відсутні взагалі. Разом з тим, існують легенди з дивовижними збігами. Цікавий факт, що на території поширення юхнівської культури, у сучасного населення, збереглися легенди, в яких мова йде про наявність на майданчику городища довгого будинку по краю, в якому жили стародавні люди¹. Це безпосередньо перегукується з наявністю довгих будинків у племен Середньої Десни скіфського часу.

Наведені вище легенди, звичайно ж, безпосередньо не пов'язані з вивченням юхнівських старожитностей. Однак саме завдяки пам'яті народу багато городищ стали відомі професій-

* КАРАВАЙКО Дмитро Володимирович — кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу археології раннього залізного віку Інституту археології НАН України, dmytro.Karavaiko@gmail.com

ним археологам². Перший список городищ був приведений в Чернігівських єпархіальних вістях (ЧЕИ 1972³). Дані про пам'ятки обмежувалися їх перерахуванням та місцем знаходження. Проте, саме ці відомості, з урахуванням інформації місцевих жителів, були використані для створення своєрідного «каталогу» городищ Д.Я. Самоквасовим (1908, с. 103—119).

Будучи уродженцем Новгород-Сіверщини, Д.Я. Самоквасов (1843—1911 рр.) чудово знав місцевість і особисто оглянув багато городищ. Як приклад, городище Чайкін Лог (уроч. Сербова Косать або Городок) на березі р. Малотечки, що впадає в Десну. Безсумнівно, дослідник на ньому побував, враховуючи, що розташоване воно поблизу його рідного хутора. Згодом дане городище вдалося виявити лише О.М. Мельниківській (1967, с. 1—2). На сьогоднішній день знайти його без допомоги корінних жителів округи неможливо. Разом з тим, будь-яких планомірних розвідок в Новгород-Сіверському повіті Д.Я. Самоквасов не проводив, а для створення списків використовував інформацію від третіх осіб. Багато городищ залишилися без уваги і не були враховані. Можна з обережністю припустити, що городища, або як їх називали «городки», не ввійшли в той час в списки і не згадані в роботах з кількох причин. По-перше, це віддаленість від села. По-друге, відсутність будь-яких легенд і оповідей про дану місцевість. І, по-третє, планомірних робіт по їх виявленню і тим більше дослідженню просто не проводилося.

До 70-х років XIX ст. розкопки на городищах не проводилися. Довгий час побутувала теорія Адама Чарноцького, згідно з якою городища лісової зони в межах Давньоруської держави представляли собою місця язичницьких богослужінь древніх слов'ян і не містили нічого, крім залишків жертвоприношень у вигляді попелу, вугілля і перепалених кісток (Самоквасов 1908, с. 1).

Перші професійні розкопки на городищах Десни були проведені Д.Я. Самоквасовим біля с. Юхново в 1873 і 1876 рр. «*Городище состоит из двух насыпей, называемых народом "городка-*

ми", разделенных глубоким оврагом, в пятьдесят аршин ширины. Городки с северо-западной и западной сторон примыкают к открытому полю, от которого отделены искусственными валами и рвами... Величина площадей городков, т.е. внутренних частей их, без ровов и валов, почти одинакова, — каждого около трехсот пятидесяти шагов в окружности» (Самоквасов 1908а, с. 4—5). На кінець XIX початок XX ст. термін «городище» вживався щодо великих укріплених поселень, а значно менші називали «городками». Навіть якщо штучно об'єднати два городища у с. Юхнове в єдиний комплекс, його, з точки зору того часу, не можна було назвати «городищем». Саме наявність двох поруч розташованих укріплень змусило Д.Я. Самоквасова вжити обидва терміни. Довгий час в науці Юхнівське городище сприймалося як єдине ціле, хоча в реальності мова повинна йти про два городища, які до того ж різночасові. Як єдиний комплекс ці пам'ятки сприймала Н.В. Трубнікова, яка вперше звернулася до матеріалів юхнівської культури за результатами розкопок Д.Я. Самоквасова (Трубнікова 1938). І лише після досліджень на обох городищах А.Є. Аліхової в 1940 р. було з'ясовано, що вони є різночасовими й окремими укріпленнями (Аліхова 1956).

На території юхнівської культури басейнів Десни і Сейму городища, які розташовані на сусідніх мисах, часом дуже близько, не рідкість. Як приклад, ті ж городища поблизу с. Юхнове. Найчастіше їх сприймали як єдиний комплекс. Якщо для XIX початок XX ст. це було прийнятно, то на сьогоднішній день, а подібні факти є, це неприпустимо. Як показує археологічний матеріал, вони у всіх випадках (природно, коли проводилися дослідження) різночасові, до того ж не мають спільних укріплень.

На Юхнівських городищах Д.Я. Самоквасов заклав дві траншеї 4,5 сажнів довжини і до 3 сажнів ширини (близько 120 м²) та кілька шурфів. Комплекс був датований умовно: «... а остальныя частію кіммерійської епохи, подобныя Юхновскому въ Новгородсьверскомъ уъздѣ...» (Самоквасов 1908, с. 24). Отриманий матеріал дослідник не розподіляв по «городках» та в силу знань того часу вважав його одностороннім. Результати досліджень були опубліковані в кількох виданнях (Самоквасов 1908, с. 110; 1908а, с. 4—5). Вони представляють собою короткі описи пам'ятки і характеру культурного шару, перерахування знайдених речей. Керамічному комплексу, як «не най-

² На жаль, такі історії стимулювали місцеве населення до пошуків скарбів, що негативно відобразилося на збереженості культурного шару. Цікавим фактом є те, що багато городищ на Сеймі мають високі та вузькі вали, що зовні нагадують кургани. Вірогідно, що і місцеве населення їх так сприймало. Як підсумок, на сьогоднішній день всі такі вали сильно пошкоджені ямами скарбошукачів.

³ Свідчення про городища містяться в декількох номерах.

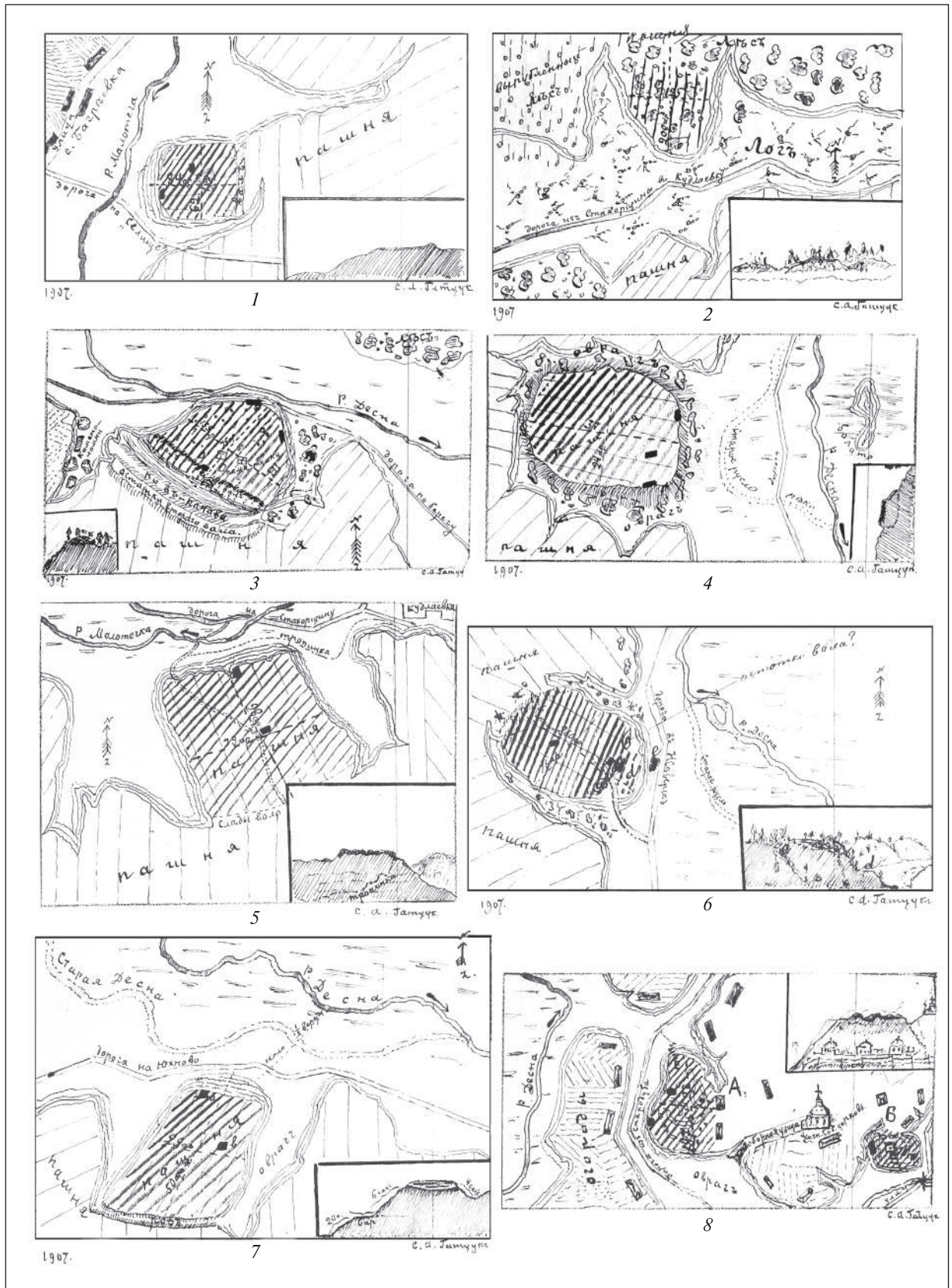

Рис. 1. Плани городищ Новгород-Сіверського Полісся, за С.А.Гатцук: 1 — Бугриновка; 2 — Чайкин Лог; 3 — єврейське кладовище; 4 — Домотканово; 5 — Кудлаївка; 6 — Леньково; 7 — Гірки I; 8 — Новгород-Сіверський, Замок

більш яскравій складовій», не було приділено належної уваги. Набагато пізніше, в 1938 р, колекція з розкопок Д.Я. Самоквасова, що частково збереглася, була опублікована в короткій замітці Н.В. Трубникової (Трубникова 1938). По суті, ця робота є першою спробою аналітичного осмислення матеріалів, тоді ще не виділеної юхнівської культури.

Говорячи про перші дослідження, слід згадати розкопки Ю.Г. Гендуне в Корюківському р-ні Чернігівської обл. на городищах у сс. Буда і Шишка. На сьогоднішній день колекція зберігається в Чернігівському історичному музеї ім. В.В. Тарновського (інв. № Арх. 9/9). На жаль, крім знайдених речей, докладною інформацією про дослідження ми не володіємо (Каравайко 2004).

На окрему увагу заслуговують роботи С.А. Гатцука, на яких зупинимося докладніше. У зв'язку з підготовкою XIV Археологічного з'їзду в м Чернігів Д.Я. Самоквасов розробив програму археологічних досліджень Чернігівської губернії, а для досліджень курганів роменської культури надав 1000 р. власних коштів. Ініціатива була підтримана Імператорським Російським археологічним товариством, яке доручило члену Чернігівської губернської архівної комісії С.А. Гатцуку провести фіксацію археологічних пам'яток середньої течії Десни і, зокрема, городищ (Ясновська 2002, с. 34).

Семен Андронович Гатцук — земській вчитель с. Старі Чешуйкі Чернігівської губернії (нині Мглинський р-н Брянської обл.). Коло його інтересів, як краєзнавця, було досить широке. Це і археологія, і архітектура, стародавні рукописи, архіви і багато іншого (Ясновська, Коваленко 1995). Ясно, що професійним археологом він не був, проте звіт про його роботи в Подесенні в 1907 р. виконано на високому, для свого часу, рівні і є цінним джерелом інформації в питаннях вивчення старожитностей Середньої Десни.

Фахівці з роменської археологічної культури не раз зверталися до зошитів С.А. Гатцука, що знайшло відображення не в одній статті (Ясновська 2002; Кравченко 2013; 2014; 2015). А ось матеріали раннього залізного віку залишилися без належної уваги.

Рукописний звіт С.А. Гатцука зберігається в архіві ІІМК РАН в Санкт-Петербурзі (НА ІІМК РАН, ф. 1, оп. 10, 1907, д. 41). Знахідки не були опубліковані, а сам матеріал не зберігся. Однак, текст досить інформативний, з огляду на методику того часу, і заслуговує на

увагу. Не менш важливо, що зошити містять фотографії, малюнки знахідок і стратиграфії, а також плани городищ.

У 1907 р. С.А. Гатцук обстежив до 20 городищ Подесення, які є пам'ятками доби раннього заліза. Територіально вони розташовані уздовж Десни в межах всього Новгород-Сіверського Полісся. Серед них городища у сс. Радичів і Свердловка, Мізин, Новгород-Сіверські, Киселівка та ін. (рис. 1, 1—8).

Публікація звіту — справа майбутнього, зараз же зупинимося на деяких моментах, які, на нашу думку, є досить важливими для ранніх досліджень юхнівської культури.

С.А. Гатцук один з перших навів докладний опис низки городищ Десни. Серед них «Старе єврейське кладовище» в Новгород-Сіверському (рис. 1, 3). Потрібно сказати, що дослідження цієї пам'ятки в наступні роки не проводилися належним чином. Судячи з опису кераміки, городище виникає тут в ранньому залізному віці (НА ІІМК РАН, Ф.1, Оп. 10, 1907, Д. 41, Л. 17—18). Отримавши інформацію від місцевого населення, Семен Андронович намагався знайти укріплене поселення в урочищі «Чайкін Лог», проте роботи не увінчалися успіхом (НА ІІМК РАН, Ф.1, Оп. 10, 1907, Д. 41, Л. 56). Лише одне місце привернуло увагу дослідника (рис. 1, 2). Були закладені розвідувальні шурфи, в яких знахідки не виявлено. С.А. Гатцуком був знятий план місцевості. Слід сказати, що це городище було відомо Д.Я. Самоквасову, як місцевому уродженцю, і О.М. Мельниківській, яка проводила розкопки поблизу — на Кудлаєвському городищі. Автор даної статті проводив обстеження в цьому мікрорегіоні. За повідомленнями місцевого населення городище дійсно є, однак без «провідника» його знайти неможливо. Високі береги р. Малотечка на ділянці від с. Стахорщина до с. Кудлаївка прорізані численними ярами і сильно поросли лісом.

Описи городищ С.А. Гатцука, безумовно, представляють не тільки історіографічний інтерес. Порівнюючи їх з пізнішими описами, ми маємо чітке уявлення про зміни стану збереження пам'ятки та природного оточення. Описуючи городище в Новгород-Сіверському (рис. 1, 8), дослідник зазначав: «Здесь будет у места упомянутъ о разрушительном действии внешних и дождевых вод вообще, что бы почти достоверно высказать действие последних в этом месте в частности. Уничтожение площадей лесов, усиленная распахка скатов гор и возвышенностей являются главнейшим факто-

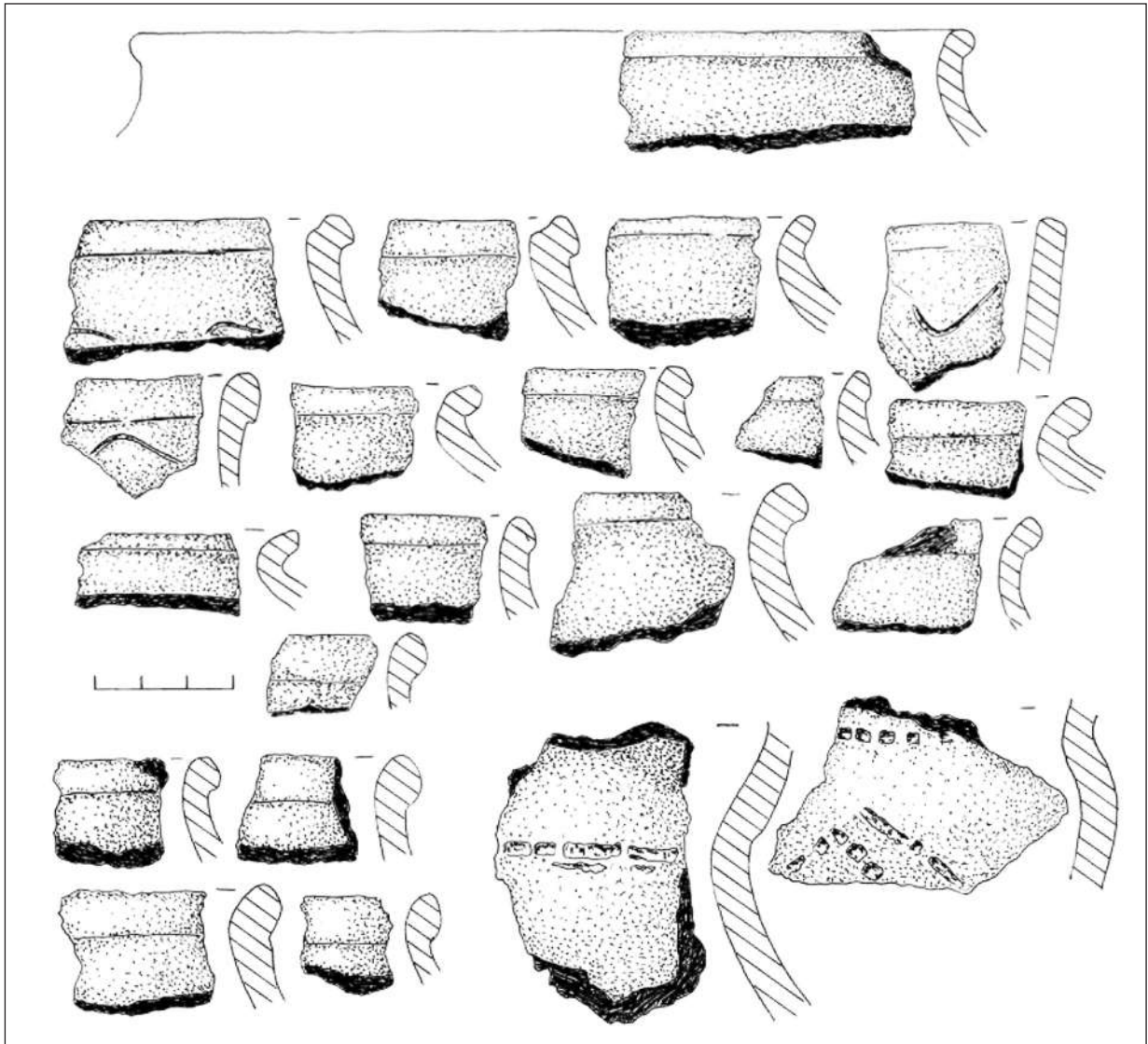

Рис. 2. Гончарна та ліпна кераміка з городища Киселівка II

ром совершенного в сравнительно небольшой промежуток времени, изменения топографических видов той или другой местности» (НА ИИМК РАН, Ф. 1, Оп. 10, 1907, Д. 41, Л. 4).

Безумовною заслугою дослідника є зняття планів багатьох городищ (рис. 1, 1–8). Слід зазначити, що з того часу ці креслення залишаються єдиними планами, так як нові зняті не були.

При описі матеріалу з городищ Домотканово, Кудлаївка (рис. 1, 4–5) та ін. С.А. Гатцук один з перших звернув увагу на характер кераміки та орнаментацию посудин, тоді ще не виділеної юхнівської культури (НА ИИМК РАН, Ф. 1, Оп. 10, 1907, Д. 41, Л. 24–26, 60). Він зазначав, що декор посудин бідний. Це пальцеві вдавлення по шийці або ж вдавлення, зроблені якимось інструментом. Дослідник помітив, що на ряді фрагментів помітні сліди видален-

ня зайвої глини якимось предметом. За такого опису не складно вгадати характерні розчоси в придонній частині горщиків. На настільки характерну обробку поверхні юхнівських посудин пізніше звернув увагу М.В. Воеводський (1949, с. 69, 72, рис. 17а, 3).

С.А. Гатцук відзначив, що характерною особливістю матеріального комплексу юхнівських городищ є наявність величезної кількості уламків і цілих глиняних грузил. Він не тільки звернув увагу на кількість цих виробів, але й вперше дав відсоткове співвідношення їх з іншими знахідками, а також відмітив якість випалу. «В извлеченной культурной земле находятся черепки, колотья кости, кусочки угля, прослойки золы и множество глиняных грузил, одних подвергнутых солнечной сушке (№ 185), других огневой (№ 157). Процентное соотношение в 1 кубическом аршине пласта: 4 черепка: 6 костей: 13 грузил: ½ пряслиц:

1/30 зола (в фунтах)» (НА ИИМК РАН, Ф. 1, Оп. 10, 1907, Д. 41, Л. 57—58).

Крім поверхневого огляду укріплених поселень і зняття їх планів, С.А. Гатцук проводив невеликі розкопки, в основному закладав розвідувальні шурфи. Говорячи про перші дослідження юхнівської культури, особливий інтерес представляють розкопки кургану на краю городища Киселівка II (рис. 1, б).

В усіх ранніх зведеннях це городище іменується Леньковським, оскільки ці землі перебували у володінні селян с. Ленькове, що знаходиться в декількох кілометрах. Дивним виглядає той факт, що розташоване поруч городище Киселівка I, незважаючи на добре збереження оборонних споруд, на той час ніде не згадується.

Отже, при огляді городища Ленькове С.А. Гатцук відзначав що: *«Следы валов сохранились только с восточной стороны, если их признать за валы: так испорчен вид городища, проложены на него дороги; хотя с той же уверенностью можно сказать, что оставшиеся здесь три возвышения, принимаемые за остатки вала, могут быть и курганами»* (НА ИИМК РАН, Ф. 1, Оп. 10, 1907, Д. 41, Л. 28). На сьогоднішній день на краю городища чітко видно два насипи, третій — практично знівельований. Найбільший курган має сліди пошкодження в центральній частині, що є, ймовірно, слідами розкопок С.А. Гатцука. За місцевими переказами курган був розкопаний за допомогою екскаватора, і в ньому була знайдена шведська шабля.

На час досліджень 1907 р. найбільший курган мав висоту близько 1,5 м при діаметрі 7,0 м. *«На глубине 2 аршина (1,4 м авт.), при приближении к центру возвышенности от теперешнего основания на 1 ар 5 вершков был обнаружен в наклонном положении сосуд-урна, на дне которого найдены какие-то косточки. Тщательное исследование земли около урны не показало присутствия золы и углей; возможно, что трупосожжение или другой какой обряд-огневого характер ритуализма совершен в стороне, не на месте существующего возвышения, хотя необходимо упомянуть, что только снятие всей возвышенности существующей в настоящее время на городище, могло бы развеять сомнения и определить более точно»* (НА ИИМК РАН, Ф. 1, Оп. 10, 1907, Д. 41, Л. 34—35). До матеріалів цих розкопок звернувся Р. Кравченко, правильно атрибутувавши приналежність кур-

гану до роменської культури (Кравченко 2013, с. 82—83). До цієї ж культури відносили кургани Киселівки і всі дослідники, які проводили роботи в даному регіоні. В результаті розкопок 2008 р. на городищі були виявлені поховання юхнівської культури. Одне з них огорожено ровиком, що свідчить про наявність кургану, насип якого був знищений багаторічної оранкою. У зв'язку з цією знахідкою було зроблено припущення, що кургани на краю миса так само можуть належати юхнівській культурі (Каравайко 2012, с. 56—67). На помилковість такого припущення вказав Р. Кравченко (2013, с. 83). Однак, слід врахувати один момент. Як видно з наведеної вище цитати, поховальна урна з прахом небіжчика перебувала під курганом на давньому горизонті, а весь насип досліджений не був. Племена роменської культури найчастіше селилися на городищах раннього залізного віку, при цьому використовувалися ранні вали, які не завжди добудовувалися. При дослідженні городища Киселівка II були знайдені нечисленні фрагменти гончарної і ліпної кераміки, що відноситься до X — початок XI ст. н. е. (рис. 2). Ймовірно, поселення проіснувало недовго. Не можна виключати, що поховання в урні було впущене в курган раннього залізного віку. Таким чином, слова С.А. Гатцука, про те, що *«только снятие всей возвышенности существующей в настоящее время на городище, могло бы развеять сомнения и определить более точно»*, в повній мірі відображають реалії сьогоднішнього дня.

Отже, археолог-аматор провів розвідки на досить високому професійному рівні навіть з огляду на ступінь розвитку археологічної науки початку ХХ ст. Залишається сподіватися, що з часом цей звіт буде опублікований повністю, з оригінальним текстом, фотографіями та малюнками.

На жаль, після стількох років вкрай складно, а часом неможливо, отримати більш-менш повну інформацію про перші дослідження пам'яток юхнівської культури. Колекції або втрачені, або сильно фрагментовані. Не завжди зазначено точне місцезнаходження. Методика археологічних досліджень тих років так само не сприяє детальному вивченню. Разом з тим, ці роботи являють собою історіографічний, науковий інтерес і є частиною історії археологічної науки.

- Алихова А.Е.* К вопросу о датировке двух городищ у села Юхнова // Краткие сообщения Института истории материальной культуры. — 1956. — Вып. 65. — С. 31—41.
- Воеводский М.В.* Городища Верхней Десны // Краткие сообщения Института истории материальной культуры. — 1949. — Вып. 24. — С. 67—77.
- Каравайко Д.В.* Материалы юхнівської культури із фондів Чернігівського обласного історичного музею // Археологія. — 2004. — № 4. — С. 66—70.
- Каравайко Д.В.* Памятники юхновской культуры Новгород-Северского Полесья. — К., 2012.
- Кравченко Р.* Роменские памятники на территории Новгород-Северского Полесья по материалам разведок С.А. Гатцука 1907 г. // Древности Средне-Западной России и сопредельных территорий. — Брянск, 2013. — С. 80—86.
- Кравченко Р.* Пам'ятки роменської археологічної культури в розвідках С.А. Гатцука 1907 р. // Середньовічні старожитності Центрально-Східної Європи. — Чернігів, 2014. — С. 70—71.
- Кравченко Р.* Археологічні пам'ятки на території Мезинського Національного природного парку за матеріалами розвідки С.А. Гатцука 1907 р. // Историко-археологічний та природно-екологічний потенціал Мезинської округи: минуле, сучасне та перспективи розбудови. — Чернігів, 2015. — С. 18—23.
- Мельниковская О.Н.* Отчет о работах Юхновского отряда Приднепровской экспедиции за 1967 г. // Научный архив Института археологии Национальной академии наук Украины. — 1967/43.
- Научный архив рукописного архива Института истории материальной культуры Российской академии наук* (Материалы археологических исследований С.А. Гатцука на территории Черниговской губернии 1907 г.). — Ф.1. — Оп. 10. — 1907 г. — Д. 41. — 166 л.
- Самоквасов Д.Я.* Северянская земля и Северяне по городищам и могилам. — М.: Синодальная Типография, 1908.
- Самоквасов Д.Я.* Могила Русской Земли. — М.: Синодальная Типография, 1908а.
- Трубникова Н.В.* К вопросу о Юхновском городище // Труды Государственного исторического музея. — Т. VIII. — М., 1938. — С. 123—128.
- Черниговские* Епархиальные Известия (неофициальная часть). — 1872. — № 13, 14, 17, 20 // Державний архів Чернігівської області.
- Ясновська Л.В., Коваленко О.Б.* «Археологические журналы» Семена Гатцука // Слов'яно-руські старожитності Північного Лівобережжя. — Чернігів, 1995. — С. 109—111.
- Ясновська Л.В.* Роменські старожитності Чернігівщини // Сумська старовина. — № X. — 2002. — С. 33—39.

Надійшла 09.03.2017

*Д.В. Каравайко*¹

¹ Кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу археології раннього залізного віку Інституту археології НАН України, dmytro.karavaiko@gmail.com

К ИСТОКАМ ИЗУЧЕНИЯ ЮХНОВСКОЙ КУЛЬТУРЫ

Со многими памятниками археологии, в частности городищами и курганами, связаны разнообразные легенды и предания. Благодаря местному населению, ряд укрепленных поселений попал в поле зрения профессиональных археологов. Первые раскопки были проведены Д.Я. Самоквасовым на городищах у с. Юхново Новгород-Северского уезда. В 1873 и 1876 гг. В результате получен материал, позволяющий датировать их эпохой раннего железа.

Отдельного внимания заслуживают работы С.А. Гатцука, который в 1907 г. обследовал памятники Средней Десны, снял их планы, заложил разведочательные шурфы и провел небольшие раскопки. Исследования проведены на высоком профессиональном уровне. Отчет об исследованиях 1907 г. представляет собою не только историографический, но и научный интерес.

К л ю ч е в ы е с л о в а: юхновская культура, с. Юхново, легенды и сказы, Д.Я. Самоквасов, С.А. Гатцук.

Dmytro V. Karavaiko

¹ PhD, senior research fellow of the Early Iron Age Archaeology Department in the Institute of Archaeology, the National Academy of Sciences of Ukraine, dmytro.karavaiko@gmail.com

TO THE ORIGINS OF YUHNOVSKA CULTURE STUDY

Various legends and tales are associated with many monuments of archaeology, in particular with hill-forts and barrows. Thanks to the local population, a number of fortified settlements came into the field of sight of professional archaeologists. The first excavations were carried out by D.Ya. Samokvasov at the settlements near the village of Yukhnove in Novhorod-Siverskyi district in 1873 and 1876. As a result, a material was obtained allowing to date them to the Early Iron Age.

Separate attention should be paid to the works by S.A. Hattuk who in 1907 surveyed the monuments in the Desna River middle region, made plans of them, laid exploratory trenches and conducted limited excavations. The research was carried out at a high professional level. The research report of 1907 is not only of historiographic, but also of scientific interest.

К e y w o r d s: Yukhnove culture, Yukhnovo, legends and tales, D.Ya. Samokvasov, S.A. Hattuk.

References

- Alikhova A.E. K voprosu o datirovke dvukh gorodishch u sela Yuhnova. *Kratkie soobshcheniia instituta istorii materialnoi kultury*, 1956, iss. 65, pp. 31-41.
- Chernigovskie Eparkhialnye Izvestiia (neoficialnaia chast). *Derzhavnyi arkhiv Chernihivskoi oblasti*, 1872, no. 13, 14, 17, 20.
- Karavaiko D.V. Materialy yukhnivskoi kultury iz fondiv Chernihivskoho oblasnoho istorychnoho muzeiu. *Arkheolohiia*, 2004, no. 4, pp. 66-70.
- Karavaiko D.V. Pamiatniki yukhnovskoi kultury Novgorod-Severskogo Polesia. Kyiv, 2012.
- Kravchenko R. Romenske pamiatniki na territorii Novgorod-Severskogo Polesia po materialam razvedok S.A. Gattsuka 1907 g. *Drevnosti Sredne-Zapadnoi Rossii i sopredelnykh territorii*. Briansk, 2013, pp. 80-86.
- Kravchenko R. Pamiatky romenskoj arkheolohichnoi kultury v rozvidkah S.A. Hattsuka 1907 r. *Seredniovichni starozhytnosti Centralno-Skhidnoi Evropy*. Chernihiv, 2014, pp. 70-71.
- Kravchenko R. Arkheolohichni pamiatky na terytorii Mezynskoho Natsionalnoho pryrodnoho parku za materialamy rozvidky S.A. Hattsuka 1907 r. *Istoryko-arkheolohichnyii ta pryrodno-ekolohichnyi potentsial Mezynskoi okruhy: mynule, suchasne ta perspektyvy rozbudovy*, Chernihiv, 2015, pp. 18-23.
- Melnikovskaia O.N. Otchet o rabotakh Yukhnovskoho otriada Pridneprovskoi ekspeditsii za 1967 g. *Naukovyi arkhiv Instytutu arkheolohii Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy*, 1967/43.
- Nauchnyi arkhiv rukopisnogo arkhiva IIMK RAN (Materialy arkheologicheskikh issledovaniï S.A. Gattsuka na territorii Chernigovskoi gubernii 1907 g.). F. 1, op. 10, 1907, d. 41.
- Samokvasov D.Ya. Severianskaia zemlia i Severiane po gorodishcham i mogilam. Moskva: Sinodalnaia Tipografiia, 1908.
- Samokvasov D.Ya. Mogily Russkoi Zemli. Moskva: Sinodalnaya Tipografiia, 1908a.
- Trubnikova N.V. K voprosu o Yukhnovskom gorodishche. *Trudy Gosudarstvennogo istoricheskogo muzeia*. Moskva, 1938, vol. VIII, pp. 123-128.
- Voevodskii M.V. Gorodishha Verhnei Desny. *Kratkie soobshcheniia instituta istorii materialnoi kultury*, 1949, iss. 24, pp. 67-77.
- Yasnovska L.V., Kovalenko O.B. «Arkheologicheskie zhurnaly» Semena Hattsuka. *Sloviano-ruski starozhytnosti Pivnichnoho Livoberezhzhia*. Chernihiv, 1995, pp. 109-111.
- Yasnovska L.V. Romenski starozhytnosti Chernihivshchyny. *Sumska starovyna*. 2002, no. X, pp. 33-39.